

מכתלי בית הדין

תשובות אקטואליות
בענייני חושן משפט
על הפרשה

גיליון שס"ה, ראש השנה תשפ"ז

משולחנו של הגאון
רבי מנחם מנדל
פומרנץ שליט"א
ריש מתיבתא 'עוז והדר'

התיז ממטף כיבוי והזיק מאכלים

צפוי להינזק ולהישרף מחמת האש שהצית אבשלום. נמצא שהאש המתפשטת לעבר הארגז דינה כחץ או כאבן שנזרקו לעברו. אלא שבטרם הגיע הנזק הצפוי של האש, בא נתן והתיז על הארגז את חומר הכיבוי שניתן כחץ אל הטוגנים, ועל ידי כך נפסל הארגז וניזוק. לכאורה יש לדמות מקרה זה לדברי התוספות על פי שיטת הקצות, בזרק חץ על כלי ובא אחר והזיקו קודם לכן. כשם ששם אין אומרים שהכלי כבר נחשב שבור מחמת החץ הראשון, כך גם כאן אין הארגז נחשב כשרוף או כאבוד מחמת האש העתידה להגיע אליו. לפיכך, המזיק בפועל הוא מי שהביא את הנזק המייד, ונמצא שיש לחייב את נתן שהתיז את חומר הכיבוי, ולא את אבשלום שהצית את האש.

מציל ממון חברו

אולם עדיין יש לעיין בדבר, שכן נתן לא פעל מתוך כוונת היזק, אלא מתוך רצון להציל את ממון הישיבה מהפסד גדול בהרבה. כל מעשיו לא נועדו אלא לכבות את השריפה ולמנוע את התפשטותה.

ומעתה יש לדון האם ניתן לחייב אדם שבשעת חירום פעל להצלת ממון חברו, ובמסגרת פעולת ההצלה גרם נזק ממוני מוגבל כדי למנוע הפסד גדול לאין ערוך. שאלה זו אינה נוגעת עוד לדיני 'מנא תבירא תבר' בלבד, אלא ליסוד דינו של אדם המזיק בשעת הצלה, והאם מעשה שנעשה לצורך מניעת נזק חמור יותר מקבל מעמד מיוחד הפוטר את העושה אותו מתשלומים.

תקנה בבא להציל נפשות

מציינו בגמרא (סנהדרין עד.) שאדם הרודף אחר אחד שהיה רוצה להרוג את חברו, ובמהלך המרדף שבר כלים, בין כליו של הנרדף ובין כליו של אדם אחר, פטור מלשלם. אין זה פטור מעיקר הדין, שהרי סוף סוף הזיק ממון חברו, אלא שראו חכמים צורך לתקן כן, שאם לא ייפטר המציל מתשלומים, אין לך אדם שמציל את חברו מן הרודף. לפיכך העמידו את תקנתם כדי שלא יירתעו בני אדם מלהציל נפשות מחמת החשש להפסד ממון.

אבידת כלי המלחמה

בתרומות הדשן (סימן שכח) נשאל על בני עיר ששמעו כי חיל שונאים מתקרב כדי לשלול

ממון ש'המוציא מחבירו עליו הראיה', ולפיכך מחמת הספק אין מוציאים ממון לא מהזורק ולא מהמשבר. ודברי הש"ך הובאו גם בערוך השולחן (שם סכ"ד).

חילוק בין זורק כלי לזורק חץ

התוספות (שם ד"ה זרק) כתבו, שאם לא זרק את הכלי עצמו אלא זרק אבן או חץ לעברו, ובטרם פגעה האבן או החץ בכלי בא אחר ושברו, פשוט שחייב, ולא שייך בזה הטעם של 'מנא תבירא תבר'. וכתבו התוספות ש'סברא פשוטה היא לחלק בין זורק אבן לזורק כלי עצמו'. וכן פסק הש"ך (שם ס"ק כח) וערוך השולחן (שם).

וביאר הב"ח (סימן שפו סעיף ה) את יסוד החילוק, שכאשר זרק את הכלי עצמו, נעשה מעשה המזיק בגוף הכלי, ששוב אין לו קיום מצד עצמו, ולכן כבר משעת הזריקה נחשב הכלי כשבור. מה שאין כן כאשר זרק אבן או חץ לעבר הכלי, לא נעשתה עדיין כל פעולה בגוף הכלי עצמו, והכלי עומד בשלמותו כבתחילה. מאחר שלא חל בו עדיין שום מעשה של קלקול, אם בא אחר ושברו קודם שפגע בו החץ, הרי הוא המזיק הגמור וחייב בתשלומיו.

שני חצים לעבר כלי אחד

בדברי התוספות היה ניתן לומר שדבריהם נאמרו דווקא כאשר הראשון לא פגע בכלי עצמו רק שלח אליו חץ, ואילו השני שבר את הכלי בידיים, כגון במקל וכיוצא בזה, אז נחשב השני כשבור הכלי. אולם אם גם השני לא נגע בכלי עצמו אלא ירה לעברו מקרוב יותר חץ נוסף, יתכן שאין השני חייב, שהרי סוף סוף גם הוא לא עשה מעשה ישיר בגוף הכלי.

אמנם בקצות החושן (סימן שצ סק"א) האריך לדון בדברי התוספות והקשה על הבנה זו מכמה מקומות. ומתוך דבריו מבואר שאין לחלק בכך, אלא כשם שבזורק חץ לעבר הכלי אין אנו מחשיבים את הכלי כשבור קודם הפגיעה, כך אין הבדל אם השני שברו בידיים או שגם הוא זרק לעברו חץ נוסף. מאחר שאין כאן את הסברא של 'מנא תבירא תבר', אין סיבה לפוטרו רק מפני שגם הוא הזיק בדרך של זריקת חץ.

נידון דין כמו שני חצים

ולפי זה יש מקום לדון בנידון שלפנינו. הארגז שעמד בסמוך למוקד השריפה היה

בשלום ונתן נכנסו למטבח הישיבה בשעת הפסקה, והבחינו בכף חשמלית שהייתה מחוברת לחשמל. מתוך סקרנות החלו להתעסק בה. בשלב מסוים נטל אבשלום את הכף הלוהטת והניח אותה על גבי נייר סופג שהיה מונח על משטח העבודה. בתוך רגעים ספורים ניצת הנייר, ולהבה גבוהה פרצה במקום.

נתן, שהתעשת מיד והבין את חומרת המצב, מיהר לקחת מטף כיבוי שהיה תלוי בסמוך, והתיז את חומר הכיבוי לעבר מוקד האש עד שכיבה אותה לחלוטין.

לאחר האירוע התברר כי חלק מחומר הכיבוי ניתז על ארגז טוגנים שהיה מונח בקרבת מקום, והטוגנים נפסלו לשימוש והושלכו. הנהלת הישיבה דורשת פיצוי על הנזק שנגרם.

האם אבשלום, שגרם להתלקחות האש ברשלנות, חייב לשלם על הנזק שנגרם לטוגנים במהלך פעולות הכיבוי? האם נתן, שבפעולת הכיבוי שלו נגרם הנזק בפועל, נושא באחריות כלשהי? או שמא שניהם פטורים מתשלום?

תשובה

מנא תבירא תבר

בגמרא (בבא קמא יז:) הובא מאמרו של רבה על הזורק כלי מראש הגג ובא אחר ושברו במקל בעודו באוויר, פטור, משום שאנו אומרים 'מנא תבירא תבר' - כלי שבור שבר. והמסקנה בגמרא היא שלרבה היה פשוט הדבר שהכלי נחשב כשבור כבר משעת זריקתו, שהרי סופו להתרסק ארצה. ואילו רבא הסתפק אם הולכים בטר מעיקרא, דהיינו אחר המצב הראשוני של הכלי, ונמצא ששבר כלי שלם וחייב, או בטר השתא, ונמצא שלא שבר אלא כלי שכבר נחשב שבור ופטור.

להלכה פסק השולחן ערוך (סימן שפו סעיף ד) שהזורק כלי מראש הגג ואין תחתיו כרים וכסתות להצילו, ובא אחר ושברו במקל בעודו באוויר, הזורק חייב והמשבר פטור, לפי שאנו מחשיבים את הכלי כשבור כבר משעת הזריקה. אמנם הש"ך (שם ס"ק כז) הביא מדברי הפוסקים, שאף שלדעת רבה הדבר פשוט שהמשבר פטור, מכל מקום מאחר שלרבה נותר הדבר בספק, הרי זה בכלל ספק ממון, ודינו ככל ספק

ולבזוז את עדרי הבהמות שבעיר. בני העיר התארגנו לצאת לקראתם בנשק ובשריון כדי להציל את רכושם. אחד מבני העיר שאל מחברו שריון וכלי זיין לצורך היציאה למערכה, ובסופו של דבר נפלו הלוחמים בידי השונאים, אשר לקחו מהם את כל כלי נשקם, ובכללם את השריון והנשק השאולים.

השאלה הייתה האם השואל חייב לשלם על האבידה, שהרי שואל חייב באונסים. והשיב התרומת הדשן, שאף על פי ששואל חייב באונסים, מכל מקום במקרה זה דינו כ'מתה מחמת מלאכה', שכן אף שלא נתקלקלו הכלים מחמת השימוש עצמו, מכל מקום אובדנם נגרם על ידי אותה מלאכה שלשמה נשאלו, ולפיכך פטור השואל.

חילוק בין הצלת ממון להצלת נפשות

בנתיבות המשפט (סימן שמ סק"ו) הביא את דברי תרומת הדשן וביאר שכל הנידון שבדבריו לפטור מדין 'מתה מחמת מלאכה' נאמר דווקא במקום שהיציאה למלחמה נועדה להצלת ממון, כפי שמפורש בשאלה שבאו השונאים לשלול ולבזוז את מקנה העיר. אולם כאשר מדובר בהצלת נפשות, יהיה השואל פטור גם באונס. וכתב שם שכאשר אדם נוטל כלי כדי להציל נפשות, הוא פטור אפילו אם שאל את הכלי שלא מדעת בעליו ואירע לו אונס, שאינו גרוע ממי שרץ להציל את הנרדף מיד הרודף ושביר כלים בדרך, שפטור מן התשלומים. ואף אם המציל פועל גם לטובת עצמו, כל עוד יש במעשיו גם הצלת אחרים, בכלל תקנת חכמים הוא. רק כאשר אדם מציל את עצמו בלבד על חשבון ממון חברו, לא שייכת תקנה זו, שהרי 'מהיכי תיתי' שיוכל להציל את עצמו על ידי פגיעה בממון הזולת.

נמצא אפוא, שכל יסוד התקנה לפטור את המזיק תוך כדי פעולת הצלה נאמר דווקא במקום שיש הצלת נפשות, אך לא במקום שכל מטרת הפעולה היא הצלת ממון בלבד.

לפי זה היה מקום לומר שבנידון שלפנינו אין מקום לפטור את נתן. הרי החשש לפיקוח נפש בדליקה שפורצת בישיבה בשעות היום הוא דבר רחוק ביותר, וכל מעשיו נועדו להציל את רכוש הישיבה מפני התפשטות השריפה, ולא להציל נפשות. ואם כן, לכאורה אין כאן את התקנה המיוחדת שנאמרה במציל נפשות, והיה מקום לחייבו על הנזק שגרם לארגז הטוגנים בשעת פעולת הכיבוי.

דליקה כסכנת נפשות

אולם הנתיבות מסיים שם בחידוש גדול. לדבריו, גם מי שנטל כלים של חברו כדי להצילם מן הדליקה, ולאחר מכן נאנסו מידו, פטור. והטעם, לפי שכל דליקה נחשבת כסכנת נפשות, וכשם שמצינו שמחללים עליה את השבת.

ומבואר מדבריו שאין אנו בוחנים רק את הנזק שצפוי שיארע בפועל, אלא את גם הצד הרחוק שהוא תתפשט ותביא לידי סכנת נפשות. משום כך התייחסו חז"ל לכל דליקה

כאל מצב שיש בו חשש נפשות, עד שהתירו לחלל עליה שבת במקום הצורך. ממילא מסתבר שגם התקנה שנועדה לעודד פעולות הצלה חלה במקרים אלו.

ולפי זה גם בנידון שלפנינו יש לפטור את נתן מן התשלומים. אף שבפועל ניזוק ארגז הטוגנים מחומר הכיבוי שהתזו, מכל מקום מאחר ומעשיו נעשו לשם הצלת המקום מן הדליקה, והרי דליקה נחשבת בגדר מצב שיש בו חשש סכנת נפשות, חלה כאן תקנת חז"ל שלא להטיל אחריות ממונית על המציל.

אם כוונת הצלה פוטרת

אמנם יש לדון עוד בנידון שלפנינו מצד נוסף לפטור את נתן. וזאת מאחר הוא לא התכוון להזיק לארגז הטוגנים או לכל חפץ אחר שעמד בסביבת מוקד האש, אלא ביקש אך ורק להציל את ממון הישיבה מפני הדליקה. יתכן שבאופן כזה, כאשר כל כוונתו לטובה ולהצלה, אין לראותו כמזיק בידיים.

המכסה קמה בפני הדליקה

בגמרא (בבא קמא נה: נו.) שנינו בבביתא שהכופף קמתו של חברו בפני הדליקה פטור בדיני אדם וחייב בדיני שמים. והקשו בגמרא, אם על ידי מעשהו גרם שהאש תשרוף את הקמה ברוח מצויה, הרי הוא מזיק גמור וחייב אף בדיני אדם. ואם אין מעשהו גורם כלל לשריפה, מה עשה ומה הזיק.

ומתוך רב אשי, שמדובר באופן שכיסה את הקמה ועשאה 'טמון'. כלומר, אדם אחר הדליק את האש, והקמה הייתה עתידה להישרף גם בלא מעשהו. אלא שעל ידי שכיסה אותה נעשתה 'טמון באש', וקיימא לן שהמבעיר פטור על נזקי טמון. נמצא שלא גרם לשריפת הקמה עצמה, אלא גרם לכך שהמבעיר יפטור מתשלומיה. משום כך אין כאן אלא גרמא, ופטור בדיני אדם וחייב בדיני שמים.

ומבאר הגמרא כי החידוש הוא שהיה ניתן לומר שיש לפטור את המכסה את קמתו של חברו שנתכוון להציל בכך את התבואה שלא תשרף. והתוספות (שם נו. ד"ה כסיו) הקשו אם כן מדוע באמת חייב בדיני שמים. והרי גלוי וידוע לפני הקב"ה אם כוונתו הייתה לטובה או לרעה. ואם כיסה את הקמה כדי לעכב את התפשטות האש ולאפשר לבעליה להצילה, מדוע יתחייב אף בדיני שמים.

ותירצו התוספות, שאפילו אם אכן נתכוון לטובה, כדי שלא תישרף במהירות ויוכל בעל הבית להצילה, מכל מקום חייב בדיני שמים, משום ד'איבעיא ליה לאזדהורי ולאסוקי אדעתיה' שמעשיו עלולים לגרום הפסד שאם הכיסוי לא יציל את הדליקה לא יהיה חייב המדליק כדין טמון באש שפטור. ומאחר שהיה עליו להתבונן בתוצאות

מעשיו ולהביא בחשבון את הנזק האפשרי, אין כוונתו הטובה מספקת כדי לפטרו.

ומבואר מדברי התוספות, שעצם העובדה שאדם פעל לשם שמים או מתוך רצון להציל, אין בה די כדי לפטור אותו לגמרי גם בדיני שמים. כאשר היה עליו לצפות את הנזק ולהיזהר ממנו, אין כוונתו הטובה מסלקת את אחריותו.

מזיק בידיים שאני

אלא שאין ראיה זו מכרעת בנידון שלפנינו. שכן דברי התוספות נאמרו ביחס לחיוב בדיני שמים בגרמא. שם היה מקום לומר שכאשר כל כוונתו לטובה, אפילו חיוב בדיני שמים לא יהא, ועל כך השיבו התוספות שאין הדבר כן. אולם כאשר אדם מזיק בידיים, אפשר שחייב אף אם כל כוונתו הייתה לטובה.

ואף אם נבקש להסתמך על סברת התוספות גם במזיק בידיים, עדיין יש לומר שהיה נתן יכול לכוון את חומר הכיבוי אל מוקד האש עצמו מבלי להתזו על גבי ארגז הטוגנים. ואף אם בשעת המעשה היה מבוהל ולחוץ, מכל מקום אפשר עדיין היה יכול להיזהר ולעשות דבריו בצורה נכונה כדי להימנע מגרימת הנזק.

הצלת נפשות אינה טעונה דקדוק

ואולם כלפי מה שנתבאר לעיל לפטור את נתן משום שפעל במסגרת הצלה מדליקה, אשר דינה כהצלת נפשות. הנה בחידושי אנשי שם (בבא קמא מד. מדפי ה"ף) מבואר שתקנת חכמים לפטור את המציל אינה מוגבלת דווקא למקרה שבו לא הייתה אפשרות אחרת להציל. ואף כאשר ניתן היה, בדיעבד, לחשוב על דרך זהירה יותר או מדויקת יותר, לא העמידו חכמים את המציל לדקדק בשעת חירום כיצד להציל באופן המועיל ביותר והפוגע פחות. במקום הצלת נפשות אין דורשים מן האדם לעצור, לשקול ולבחון את כל החלופות האפשריות בטרם יפעל.

לפיכך, גם אם נאמר שהיה ניתן לכבות את השריפה באופן מדויק יותר ולמנוע את הפגיעה בארגז הטוגנים, אין בכך כדי לגרוע מן הפטור שניתן למציל בשעת דליקה.

העולה לדינא

העולה מהאמור: שאבשלום שהצית את האש פטור מתשלום על ארגז הטוגנים, שכן סוף סוף לא האש היא שהזיקה את הארגז בפועל, אלא חומר הכיבוי. ודינו כזורק חץ ובא אחר ושברו, שבזה לכולי עלמא השני הוא הנחשב למזיק.

נתן, שעל ידו נגרם הנזק בפועל, אף הוא פטור, משום שכוונתו הייתה להציל מפני הדליקה שנחשבת כסכנת נפשות. לפיכך, אף שנגרם נזק במהלך פעולת הכיבוי, אין לחייבו בתשלומים.

